

Een rivierfantast

1

Het was nog stikdonker toen een kleine stoet auto's de kronkels beklom van de Oberalp. In elke bocht zwenkten de kegels van hun koplampen uit over het dal. Ze bestreken de met sneeuw bedekte alpenweiden, duifgrijs nog in de nacht. Daarachter, als een rij norske wachters, de schimmen van de bergen.

Hoger en hoger klom de colonne. Tot de auto's een bergmeer bereikten, pashoogte, en het geraas van de motoren plotseling stierf. Dichtgeklapte portieren resoneerden na in de ijle Alpennacht. De eerste grap – mannen onder elkaar. Dan weer de stilte toen de bergkou zich in hun longen vrat.

Ze verdeelden de ski's en bonden mijnwerkerslampen op hun voorhoofd. In het flitsende steekspel van lichtstralen wolkte elke ademstoot op. Een enkeling vluchtte nog snel in een sigaret, een scheut lauwe koffie.

Toen moesten ze gaan.

Twee uur ploegden ze door de versgevalen sneeuw. Het ritmisch getik van skistokken, gehijg, een enkele aanwijzing of vloek. Hoog boven hen verfde de rijzende zon de Alpenpieken al zijdezacht paars en vlamvend mauve. Maar dat zagen ze niet.

De bergwand werd steiler en steiler. Langlaufen lukte amper nog. Zweet schrijnde onder dikke lagen fleece.

Eindelijk, daar lag het. Lai da Tuma. De bron van de Rijn verschool zich deze ochtend in het prille voorjaar van 2012 onder een grimmig sneeuwveld. In het midden een klein wak, daags tevoren

uitgehouden door een paar vrijwilligers. In die put vol stervenskoud water moest een van hen zometeen tot aan zijn nek afdalen: Ernst Bromeis, de Rijnzwemmer.

Hij zonderde zich af van de groep, ritste de ene na de andere laag kleding los tot alleen zijn vijf millimeter dikke duikerspak resteerde. Nog een paar slokken hete thee. Behoedzaam zette Bromeis zich aan de korstige sneeuwrand. Zijn blote voeten verkenden het vrieswater.

Hij haalde diep adem en zonk door zijn knieën tot het Lai da Tuma hem tot aan zijn schouders opnam en duizend priemen eensgezind en overal zijn lijf aanvielen. Hij zette af. Met één crawlslag bereikte hij de overzijde van het wak.

Zijn eerste vijf meters Rijn zaten erop. Nog een dik miljoen te gaan.

2

Ernst Bromeis ging – voor zover bekend – als eerste mens in de geschiedenis *zwemmend* de Rijn te lijf. Van het Lai da Tuma, vlak bij de Gotthardpas, tot aan de Noordzee. Twaalfhonderddrieëndertig kilometer.

Na het ijswater van de bron wachtten nieuwe kwellingen: het stenen bed van de kniediepe Voor-Rijn, canyons, watervallen, krachtcentrales, duwbakken, cruiseschepen. En dat door een rivier die lange tijd gold als het riool van Europa.

Een helletocht.

Nee, zijn voornemen was niet de in overmoed gedrenkte bestrijding van een midlifecrisis. Ook niet zo'n modieuze marteling om geld voor de bestrijding van kanker of een spierziekte los te krijgen. Bromeis was een man met een hogere missie, een *Wasserbotschafter*.

Veertig miljoen mensen woonden in Zwitserland, Duitsland, Frankrijk en Nederland langs de oevers die hij, rustig crawlend, zou passeren. De havenbassins en kreupele pakhuizen van weleer waren omgetoverd tot rivierpromenades en hippe, vaak peperdure appartementen. Als decor was de Rijn gewilder dan ooit. Maar wat

wisten de nieuwe rivierbewoners van de kwetsbaarheid van het water, van de gevreesde vloed? Het leek een vanzelfsprekendheid, de Rijn, een eeuwig uit zichzelf rondtrekkend circus van smelten en stromen.

Schijn, slechts.

In Bromeis' Zwitserland, bijgenaamd de kraan van Europa, ging het water al eens op rantsoen. De kraan haperde. De gevolgen voor de rivierdelta waren in zo'n geval niet te overzien. Schepen die in het vuilgrijze slijk droog aan de ketting lagen, het drinkwater voor miljoenen in gevaar.

Want als de Rijn tot stilstand kwam, stopte het leven. Dat bewustzijn wilde Bromeis met zijn rivierzwemmen kweken. We moesten weer in het reine komen met de Rijn.

Elke avond zou hij nieuwe persconferenties geven om zijn missie uit te dragen. Dertig dagen lang. Dan moest hij inmiddels bij Hoek van Holland zijn aangeland. Daar zou het getij hem als vanzelf de Rijn uit dragen, de open armen van de zee tegemoet.

3

Was Bromeis een aandachtsbeluste zot?

Nee, ook in andere landen stonden de waterboodschappers op. Een van hen was de Denker des Vaderlands René ten Bos, die in 2014 een veelgeprezen boek publiceerde over de hedendaagse verhouding van de Nederlander tot het water. Die houding werd volgens hem door 'onbekommerdheid, onverschilligheid en wantrouwen' bepaald.

'De hedendaagse burger kan het zich misschien moeilijk voorstellen,' schreef Ten Bos, 'maar ooit vond men het vanzelfsprekend dat dijkgraven de doodstraf konden opleggen aan mensen die dijken beschadigden of op een andere manier onverantwoordelijk omgingen met water. (...) Als politici, maar ook ondernemers en burgers in het algemeen, de raadgevingen van de experts negeren, dan kunnen de gevolgen niet uitblijven.'

De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling

sprak datzelfde jaar 2014 in haar rapport *Water Governance in the Netherlands: Fit for the Future?* onomwonden van een ‘awareness gap’. ‘Veel Nederlanders’, schreef de OESO, ‘zijn niet op de hoogte van de basisfeiten van het evacuatiebeleid, van de oorsprong van het water dat ze drinken en of ze in een overstromingsgebied wonen.’

Het voelde niet prettig. Dat een internationale organisatie ons de les las op een terrein waar we juist onze faam aan dachten te ontlennen: ons waterbeheer.

4

Waar was het misgegaan tussen ons en de rivier? Waarom waren er marathonzwimmers, schotschriften en OESO-rapporten nodig om ons van het belang van een zorgvuldige omgang met het Rijnwater te overtuigen?

Aan de Rijn lag het niet.

De rivier had Nederland in langvervlogen tijden door de afzetting van slib gecreëerd. Miljarden zand- en kleideeltjes, vanuit de bergen meegetroond, die de zeevloed doorstonden en zich aaneensloten tot een delta van kreken en slenken.

Onze mentaliteit, onze identiteit was doordeseemd van de strijd tegen de Rijn. Eenlingen maakten tegen haar natuurkracht geen kans, je was op elkaar aangewezen. Al in het jaar 1255 ontstond het eerste waterschap. Collectiviteit zou het dragende beginsel blijven in ons bestuur. We polderen wat af.

Onze handelsgeest bloeide op dankzij de Hanzesteden langs de Rijn. In de vroege Middeleeuwen kwamen de Friezen met hun provisorische scheepjes al tot bij de bisschopsstad Worms, ver voorbij het Ruhrgebied.

Vondel had in zijn *Rijnstroom*, de moeder van alle Nederlandse Rijngedichten, in 1635 met vooruitziende blik geschreven ‘dat de Rijn geschapen was om vrij te zijn’. Dat gebeurde toen de eerste stoomschepen begin negentiende eeuw haar water ook stroomopwaarts

bedwongen. Nu kwam het massatoerisme op gang, de industrialisatie van de oevers, de handel.

Stel dat je, zwevend in de ruimte, eens op je gemak naar beneden keek. Dan zag je op die donkere aardbol een flonkerende ketting van licht van Bazel, dwars door Duitsland, tot aan de haven van Rotterdam. Zonder Rijn waren we geografisch en economisch nergens, onzichtbaar.

5

Als jongen van dertien had ik alle wereldrivieren afgezwommen. Wanneer 's avonds het huiswerk was gedaan en er geen voetbal klonk uit mijn transistor, hing ik boven mijn Bosatlas. De top van mijn wijsvinger volgde de blauwe lijnen. De Wolga, die op de overzichtskaart van Europa geregeld opzwol tot een binnenmeer. De Nijl, een verraderlijke slang. De machtige Amazone, bijna heel Zuid-Amerika dwars doormidden klievend.

Na een tijdje werd het papier wazig en stroomde water mijn jongenskamer binnen. In sleepboot of kano bedwong ik stroomversnellingen; ik zwom door mangroven en moerassen en meerde aan bij de oorden die me het aantrekkelijkst in de oren klonken: Memphis, Hannibal, Natchez, Baton Rouge ... Een ontdekkingsreiziger op de koude metalen rand van een jongensbed.

Later, eenmaal volwassen, trok ik mijn vingersporen na. Ik zeilde op de Nijl en sliep aan haar boorden op een houten aanlegsteiger. Op zomeravonden zwom ik in een van de uiterwaarden van de lauwwarme Donau. En een raderboot bracht me eens van St. Louis naar Memphis over de Mississippi, duister kolkend.

Het smetteloze blauw van het atlaspapier bleek in het echt een baaierd van kleuren: melkgroen, muisgrijs, soms bijna olieachtig bruin. De bodem zag je bijna nooit. Soms, bij een brugpijler, de zwarte schim van een vis.

Ze stelden me nooit teleur, de rivieren. Kerven waren het in ons

gecultiveerde landschap. Langgerekte, slingerende enclaves met een eigen tempo, een eigen dynamiek, een eigen geur. Ik hield van de troebele lucht van trossen nat sloopstouw, van de stank van motorolie, ja, zelfs van de gitzwarte rookwolk uit een passerend tuffertje die je bijkans de adem benam. Het was het onversneden aroma van avontuur, datgene waarover ik als jongen had gefantaseerd.

Gleed mijn vinger ooit over de Rijn? Niet dat ik weet. Te dichtbij, tuttig ook. Iets voor bejaarden op Rode Kruisschepen.

Welke Rijn moest je trouwens, eenmaal in de veelarmige delta, met je vinger volgen: Waal, Merwede, Lek, IJssel, de Rotterdamse Nieuwe Maas?

Onbegonnen werk.

6

Nu ja, één keer had ik me aan de Rijn gewaagd. Het was die reportage die ik als beginnend journalist schreef over de dijkverzwaringen van begin jaren negentig. Het eeuwenoude rivierlandschap met zijn knotwilgen en kronkelende dijken verdween onder de bulldozers van Rijkswaterstaat. Schande!

Gretig citeerde ik in mijn stuk het rapport van ene ingenieur J. Bervaes. Hij concludeerde dat het peil van de grote rivieren niet steeg maar juist *daalde*. De kaarsrechte dijklichamen die de kronkeldijkjes verdrongen, ze waren nergens voor nodig. Goed slechts voor de omzet van 's lands waterbeheerders.

De kop die de eindredacteur van het opinieweekblad *De Groene Amsterdammer* en ik boven het artikel smeedden sprak boekdelen: 'De muskusratten van Rijkswaterstaat'.

Amper een jaar na de publicatie van mijn verhaal klom eerst de Maas en vervolgens de Rijn uit haar bed omhoog. Een groot deel van de Betuwe moest worden geëvacueerd. Bij Ochten stond de dijk op springen en dreigde een compleet dorp te worden weggevaagd.

Een lesje in nederigheid voor een journalist in spe. Ik kon de

Rijn beter overlaten aan mensen die ervoor hadden doorgeleerd, J. Bervaes uitgezonderd.

7

Het leken eenlingen, Bromeis en Ten Bos. Maar ze stonden in een lange traditie van Rijnambassadeurs die al begon bij de Romeinen. Als eersten wisten die de Rijn met de aanleg van havens en kanalen naar hun hand te zetten en te ontginnen. Ze benutten de rivier niet alleen als transportroute voor hun met wijn en tufsteen volgeladen vrachtschepen; het Rijnwater fungeerde ook als een met forten bestrooide grens, de limes.

Motor van de economie, muur tussen rivaliserende rijken. Het waren de twee hoofdrollen die de Rijn in de tweeduizend jaar nadien bij toerbeurt zou blijven spelen.

Nieuwe rollen kwamen op haar pad. En ook die vertolkte ze met verve.

Dankzij de verkillung van het klimaat die in de veertiende eeuw inzette – later bekend als de Kleine IJstijd – bleef de Rijn steeds vaker tot diep in het voorjaar bevroren. Als de lente dan eindelijk een aanvang nam, raakten enorme massa's ijs op drift. In nauwe rivierbochten werkten de schotsen zich op tot ijstorens van wel tien meter die de Rijnstroom stremden, de dijk uitschuurden en het smeltwater eroverheen stuwden. Een steeds gruwelijker monster, de Rijn. Met om de paar jaar tientallen doden op haar conduite en een veelvoud aan ontheemden.

En tegelijk maakte juist die rol haar voor sommigen aantrekkelijk. Een laatste rebel in dat stilaan bedwongen, in percelen opgedeelde, geïndustrialiseerde land. Je moest ze de kost geven, de schrijvers, schilders en componisten die het kolkende Rijnwater in de eerste helft van de negentiende eeuw wilden vangen in woorden, penseelstroken of tussen de vijf meanderloze lijnen van een notenbalk. Die er onze oerbron in zagen, onze schepper. Zoals de Duitsers zeggen: *Vater Rhein*.

De Rijn verbond en verdeelde. Ze moordde en begeesterde. En niet voor niets schrijf ik die zinnen in de verleden tijd. Hoe overtuigend weet ze die rollen nu nog te spelen?

De motor sputtert. De muze oogt verlept. Het monster toont zijn tanden nog maar zelden. En muren? Die bestaan er binnen Noordwest-Europa sinds de invoering van het Akkoord van Schengen in 1993 nog nauwelijks. Zelfs het enige wat de Rijn rest, haar stromen, is tijdens zomerdroogtes al geen zekerheid meer.

Kunnen we zonder Rijn verder? En tegen welke prijs?

Ik las me door stapels rapporten en Rijnliteratuur voor een antwoord. Spitte archieven door. Maar wie zocht naar het verhaal van de Rijn, naar wat er nog restte van haar vroegere betekenis, moest mensen zien te vinden, *Rijn*-mensen, die hun leven hadden gewijd – en soms gegeven – aan de rivier. Om het even of het nu componisten waren of scheepskapiteins; schilders of soldaten. Waterboodschappers, ja, net als Bromeis en Ten Bos, dat was wat de bonte stoet aan mannen (en een enkele vrouw) die ik samenstelde verbond. Alleen hun opgetekende avonturen konden de Rijn weer laten stromen – al mocht ook de afloop ervan, hun erfenis, niet ontbreken. Pas dan kreeg hun missie haar betekenis.

8

Klappertandend begon Ernst Bromeis op een koude meidag in 2012 aan zijn ruim twaalfhonderd kilometer strekkende zwemmarathon. In de bloedhitte van begin juli 2014 meldde ik me boven op de Oberalppas in zijn spoor. Ik wreef een tube zonnemelk uit over mijn armen en benen, sloeg een kleine rugzak om en haalde diep adem. Op naar Lai da Tuma, de bergen in.¹

¹ In de volgorde van de hoofdstukken volg ik de loop van de rivier stroomafwaarts. In de zich alsmaar verder vertakkende rivierdelta bleek dat uitgangspunt lastig vol te houden. Daarom is vanaf de Nederlandse grens de chronologie van de gebeurtenissen leidend.